

vývoj osídlení, kde vedle raně feudálního komplexu, který W. Timpel považuje za malý neopevňený panský dvůr, vzniklo opevňené feudální sídlo, které se dále rozvíjelo. V sídelní situaci se zřetelně projevuje úzká závislost poddanských dvorů na feudálním sídle, což je asi odrazem i úzké závislosti obyvatel na feudálově. Nálezy z poslední fáze umožnily velmi zdařilou rekonstrukci. Ve způsobu vybudování obydlí i v nálezech se zřetelně projevila vyšší životní úroveň feudála a jeho rodiny (dvoje kachlová kamna, vytápění věže podlahou, zastřešení raškami, kamenina, stříbrné a stříbrem tausované přezky). Na druhé straně značné množství nářadí svědčí o zemědělském charakteru sídla. Vysoký je i podíl koní v nálezech zvířecích kostí, které dokládají porážku starších jedinců. Překvapivě vysoký je i podíl kostí divoce žijících zvířat (3,6 %) odrážející nepominutelnou úlohu lovu při zajišťování potravy.

Publikace výzkumu zaniklého středověkého sídliště Gommerstedt představuje hodnotný přínos archeologii středověku v evropském měřítku, a to především systémem výzkumu, při němž byla prozkoumána kompletní ekonomická jednotka. Velmi přínosný je i způsob zpracování výsledků terénního výzkumu, který vyústil ve zhotovení velmi instruktivního modelu.

JOSEF UNGER

Miklós Zsuzsa, **A Gödöllői domvidék várai.** Múzeumi füzetek 21, Petöfi Múzeum Aszód 1982, 105 str., 55 obr. tab., něm. resumé.

Práce je monografickým zpracováním výsledků výzkumu pravěkých a středověkých hradisek od Rádu až po Tapiószentmárton v oblasti Gödöllő, která tvoří část komitátu Pest východně a jihovýchodně od toku Dunaje mezi obcemi u Vácova a Budapešti. Autorka tak navazuje na předchozí monografii týkající se oblasti pohorí Börzsöny, kterou vydala spolu s G. Novákiem a G. Sándorfim. Při zpracování fortifikací v regionu se opírala hlavně o výsledky terénního výzkumu a průzkumu, jež doplnila o starší poznatky a historické prameny, včetně kartografických dokladů z 18.–19. století. Použila též výsledků leteckého snímkování.

V úvodní kapitole se Z. Miklósová zaměřuje na přírodní podmínky, přehled pravěkého a středověkého osídlení a stručný přehled dějin bádání. Velmi záslužná je ta část úvodní kapitoly, v níž autorka poukazuje na terminologické nesrovnalosti při popisu jednotlivých lokalit a různých detailů opevnění a snaží se stanovit přesný význam jednotlivých terminů v maďarštině. Těžiště práce spočívá v soupisové části. Je zde podán zvlášť popis 21 pravěkých lokalit a 11 fortifikací z období 11.–13. století, tedy v maďarské periodizaci z období arpádovského. Vhodnější by však bylo hovořit o středověkém období, neboť v monografii jsou zařazeny i objekty osídlené ve 14.–15. století.

Převážná většina celkem 16 pravěkých hradisek náležela podle autorky hatvanské kultuře ze starší doby bronzové (konec B A₁ až počátek B A₂), další lokality jsou rámcově datovány do mladší až pozdní doby bronzové a halštatu. Z hatvanských hradisek jmenujme alespoň například Aszód – Manyiki dűlő, Pécel – Várhegy, Tapiószentmárton – Hatvani hegy atd. Na dvou lokalitách (Kóka-Várhegy, Tapióbiéske-Várhegy) se našly kromě pravěkých památek i artefakty z arpádovské doby, podobně jako na některých fortifikacích z 11.–13. století (Galgahévíz – Szentandráspart, Váchartyán – Várhegy, Valkó – Csáköpart) bylo zachyceno osídlení hatvanské a kultury s kancelovanou keramikou. Celkem 11 lokalit zarazuje autorka do arpádovského období, některé však byly osídleny a používány až do tureckých válek.

Fortifikace Domony – temető (Flóramajor) byla osídlena ve 12.–13. století, další lokalita stála v katastru obce Felsőgöd, poloze Várdomb, dnes hustě zastavěná. Nedaleko obce Galgagyörk v poloze Templomdomb se nachází hradisko osídlené podle nálezů z povrchového sběru v 10.–12. a 14.–15. století. Podářilo se zde objevit i stopy po kostele, který stával asi 150 m od hradiska ještě v době tureckého obléhání. Výstavba hradiska Galgahévíz – Szentandráspart navázala pravděpodobně na starší opevnění hatvanské kultury a je podle keramiky možno ho datovat do 11.–13. století. Nedaleko byl koncem 12. nebo počátkem 13. století založen klášter a na jeho místě se v roce 1978 podařilo objevit základy kostela se hřbitovem. Kostel byl patrně vybudován až po opuštění hradiska. V případě fortifikací Galgamácsa – Ecskend – Templomhegy a Kerepes – Kálvária se jednalo o drobná středověká opevnění nižší šlechty z vrcholného středověku. Do konce 12. až konce 13. století datuje autorka dvojdielnou dispozici fortifikace Lányvár u obce Mende, kde byly při archeologickém výzkumu objeveny v centrální části základy kamenné věžovité stavby téměř čtvercového půdorysu o rozměrech 9 × 9,8 m a základy další stavby s kúlovou konstrukcí, jež byla patrně hospodářského charakteru. Z lokality pochází nález bronzových vážek. Podobně lze za sídlo šlechty, datované keramikou do 13. století, považovat opevnění Szada-Várdomb. V místě hradiska Nagykörös-Csipvár byl později postaven kostel, okolo něhož se nacházel hřbitov. Do 2. poloviny 12. až 2. poloviny 14. století je datováno osídlení polohy Várhegy v katastru obce Váchartyán, kde se při archeologickém výzkumu podařilo zachytit stopy dvou kúlových staveb o rozměrech 4 × 4 a 9 × 9 m.

Základy budovy lehčí kúlové konstrukce o rozměrech 5 X 5 m datované do 13. století byly odkryty i na opevněné poloze Csákópart u obce Valkó, mající průměr asi 30 m. Další, menší část práce je věnována devíti zničeným, případně neidentifikovatelným lokalitám.

Jednou z nejdůležitějších kapitol je ta, v níž Z. Miklósová vyhodnocuje získané poznatky. Hradiska se nacházela v blízkosti řek a potoků na výhodných strategických místech, využívajících členitosti terénu, v nadmořské výšce 160–260 m. Tvar fortifikací je převážně oválný. Pravěká hradiska náležející ve své většině hatvanské kultuře se nacházejí na skrytých, těžko přístupných místech, jsou ve větší relativní výšce, mají značné rozdíly ve velikosti kolísající od 0,06 do 1,8 ha a v jejich těsné blízkosti ležela i otevřená sídliště. Rozdílný byl i způsob opevnění a mocnost kulturní vrstvy, dosahující u pravěkých fortifikací až 120 cm a u arpádovských 30 až 40 cm.

Fortifikace z arpádovského období představují podle autorky na území Maďarska přechodný stupeň mezi pravěkými hradisky a kamennými hrady vrcholného středověku. V případě jedenácti popisovaných lokalit však, jak ukážeme dále, nelze s touto tezí plně souhlasit, poněvadž převážná většina těchto objektů jsou sídla vznikající nižší šlechty, vyvíjejí se souběžně se sídly vyšší šlechty a přezívají daleko do 14. i 15. století. Z oblasti Gödöllő je známých 11 lokalit (dvě další pravěká hradiska mají druhotné středověké osídlení), většinou umístěných ve výšinných ostrožných polohách, na mírných vyvýšeninách i v inundaci. Velikost fortifikací se pohybuje od 0,3 do 0,24 ha. Opevnění se skládalo z jednoho až tří valů (např. Galgahéviz – Szentandráspart se třemi valy, který je však částečně pravěkého původu a byl osídlen v 11.–12. století), u ostrožných poloh předělení nejužšího místa šíje příkopem atd. Až na Mende – Lányvár se jednalo o jednodílné fortifikace oválného půdorysu a menšího průměru kolem 30 až 30 m. Převážná většina lokalit vznikla v průběhu 13. století až na některé výjimky, jako například Galgagyörk – Templódomb a Kerepes – Kálvária, vzniklé již v průběhu 11.–12. století. Zánik velké části lokalit je možno datovat na konec 13. století. Vzhledem k tomu, že žádná z fortifikací nebyla systematicky prozkoumána, podařilo se pozůstatky po obytných či jiných budovách hospodářského charakteru zjistit pouze sporadicky (Mende – Lányvár, Váchartyán – Várhegy, Valkó – Csákópart). V převaze patrně byly dřevěné stavby lehčí kúlové konstrukce. Fortifikace 11.–13. století se nacházely na dobře strategicky situovaných místech poblíž důležitých hlavních cest. Vzhledem k tomu, že písemné prameny vztahující se k jednotlivým lokalitám téměř neexistují, je velmi těžké posoudit, které feudální rody je držely.

V závěrečné části monografie se autorka zabývá problematikou fortifikací arpádovského období na širší bázi, a to na území celého Maďarska. Do úvahy bere celkem 80 lokalit, které jsou společlivě datovatelné, sleduje jejich polohy a způsob umístění v terénu, podle něhož v kombinaci s formou a uspořádáním opevnění vyděluje šest různých typů (4 výšinné a 2 nížinné). 75 procent sledovaných lokalit mělo kruhový nebo oválný půdorys, velikost se pohybovala v rozmezí 0,02 až 0,07 ha (29), 0,11 až 0,13 ha (14) a jen ojediněle 0,15 až 0,18 ha. Převážně se jednalo o jednodílné dispozice, jen pět případů bylo dvojdílných a trojdílných. Na polovině lokalit byly nalezeny obytné stavby, a to v sedmnácti případech kamenné a na ostatních dřevěné. Jednalo se o kamenné obytné věže čtverhranného půdorysu 10 X 10 m a dřevěné stavby 5 X 8 až 5 X 5 m. Opevnění se většinou skládalo z příkopu a vnějšího zemního valu bez vnitřní konstrukce (přesný není používán termín vnitřní příkop, poněvadž zvýšený valový útvar před příkopem znesnadňující přístup útočnicka k příkopu vznikl vlastně výhozem materiálu z příkopu). V pěti případech se podařilo zjistit stopy po kúlových jamkách tvořících ochranné ploty či palisády kolem budov na obytné plošině. Všechny tyto lokality jsou datovány do 12.–14. století. Z valné části nepřetržovaly 2. polovinu 13. století, kam je možno většinou klást jejich zánik nebo přestavbu.

V další části se autorka zmiňuje o společenskoekonomických otázkách, které mají pro vznik studovaných útvarů zásadní význam. Na základě společenskoekonomických podmínek vymezuje tři typy opevněných sídel 12.–13. století.

1. Útočištná hradiska z arpádovského období beze stop trvalého osídlení a staveb, se stopami venkovského osídlení v okolí.

2. Malé fortifikace s dřevěnou obytnou budovou a slabými stopami po osídlení. Mohlo se jednat o střediska prédií.

3. Dobře opevněné kamenné fortifikace při hlavních komunikacích. V blízkosti se často nacházely vesnice.

Autorka konstatuje, že za současného stavu bádání nelze rozhodnout, jakou úlohu měly jednotlivé typy fortifikací. Většinou se asi jednalo o střediska feudální držby (prédiá). Nelze však souhlasit s označením těchto objektů za curie. Ty se mohly nacházet spolu s vesnickým osídlením a eventuálně i kostelem v jejich blízkosti.

Práce představuje dobré východisko pro další bádání a podává i nástin problematiky z širšího celomaďarského hlediska. Kladem publikace je i obsáhlá dokumentace jednotlivých objektů, polohové určení v terénu i nákresy vlastní půdorysné situace. Více pozornosti snad mělo být věnováno vlastním nálezům a půdorysům prozkoumaných objektů, zejména základů budov na jednotlivých lokalitách. Monografii doplňuje poměrně rozsáhlý soupis literatury a německé resumé, které její základní teze zpřístupňuje i zahraničním badatelům. Z. Miklósová ve svém třídění postihla některé aspekty

geneze středověkých fortifikací od jednoduchých palisádových, dřevitohlinitých a zemních valových forem ke kamenným zděným opevněním včetně vazby na ekonomický a sociální vývoj. Radu poznatků však bude nutno dále ověřovat a zasadit do širšího středoevropského vývoje. Vedle útočistných hradisek chybí v typologii autorky velké raněstředověké zeměpanské hrady, které se postupně přeměňují z fortifikací s valovým, většinou dřevitohlinitým opevněním v kamenné hrady vrcholného středověku. Vedle nich vznikají pak i kamenné hrady vyšší šlechty. V případě fortifikací arpádovského období i opevnění 14.–15. století z oblasti Gödöllő se v desíti z jedenácti případů jednalo o malá zemní opevnění s dřevěnými stavbami nebo kamennou věží na obytné plošině. V našem pojetí se tedy jedná o tvrze, drobná středověká opevnění, nebo, jak bývá někdy uváděno, hrádky (srov. V. Nekuda–J. Unger, *Hrádky a tvrze na Moravě*, Brno 1981, 9–45). Tyto objekty jsou úzce svázány s procesem vzniku šlechty a její diferenciací na šlechtu vyšší a nižší, s níž jsou ve velké většině úzce spjaty. Ani v Maďarsku nelze tedy apriori počítat se zánikem těchto opevnění ve 2. polovině 13. století (v souvislosti s tatarským vpádem a vnitřními rozbroji). Některá přezívají dále a jsou i přestavována v kamenné fortifikace. Při studiu těchto objektů lze dobře sledovat společné prvky celého podunajského prostoru, tj. Transdanubie a dalších oblastí při Dunaji, jihozápadního Slovenska, Dolního Rakouska a jižní Moravy, kde všude shledáváme stejné typy sídel nižší šlechty včetně stavebních prvků zjišťovaných v jejich areálech. Dřevěné stavby podobné těm, které popisuje autorka, byly odkryty například na tvrzi v areálu zaniklé středověké vesnice Koválov u Žabčic (okr. Brno-venkov), v Popicích (okr. Břeclav), na Kepkově (okr. Vyškov), Gaiselbergu a Garsu v Dolním Rakousku i jinde. Shodně jsou do období konce 12. a hlavně 13. století datovány i počátky těchto objektů. Podobná je i jejich vazba na vesnici a případně i kostel se hřbitovem. Na těchto drobných středověkých opevněních lze tedy dobře sledovat jak vývoj materiální kultury, tak i hospodářský a hlavně sociální vývoj 12.–13. století v celém středoevropském prostoru, který měl jak na Moravě, tak i v Uhrách řadu podobných rysů a vycházel mnohdy ze společných kulturních tradic.

EVA BUČÍKOVÁ–ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Nováki Gyula–Sándorfi György–Miklós Zsuzsa, *A Börzsöny hegység őskori és középkori várai*, *Fontes Archaeologici Hungariae*, Akadémiai kiado, Budapest 1979, 125 str., 92 obr., 1 příl., něm. resumé.

V práci jsou monograficky zpracována pravěká a raně středověká hradiska a hrady vrcholného středověku v pohorí Börzsöny. Tato oblast o rozloze zhruba 20 X 25 km² ležící severně od dunajského ohbí u Vácova, která je součástí Novohradských vrchů, je na západě a severu ohraničena tokem Ipľu, kde sousedí s naším územím. Výsledkem dlouholeté práce trojice autorů je podrobný soupis a popis 23 lokalit, jejich vyhodnocení i obecnější závěry o vývoji fortifikací v regionu od pravěku až po vrcholný středověk a počátky novověku.

Publikace je rozdělena do pěti kapitol. Prvá pojednává o dějinách výzkumu, druhá poskytuje základní geografické údaje a nejobsáhlejší třetí kapitola obsahuje abecední soupis 23 lokalit. Jsou zde zařazeny i Vyškovce nad Ipľom, ležící již na slovenském území. Vzhledem k rozsahu recenze můžeme pouze stručně uvést některé základní údaje o zkoumaných lokalitách. Jako první je uvedena Bernecebaráti-Templomhegy na levém břehu Ipľu. Jedná se o dvojdílné opevnění, kde v první části se nachází středověký kostel obklopený hradební zdí se střílnami. Val v první části je na základě výzkumu z roku 1975 datován do 10. až 13. století, příkop rozdělující hradisko na dvě části pochází z doby hatvanské kultury (starší doba bronzová) a zjištěno bylo i osídlení lengyelské (ml. doba kamenná). Ve druhé části stopy středověkého osídlení zachyceny nebyly. Na katastru obce Diósjenő leží hrad Csehvár známý od konce 13. století a roku 1456 připomínaný v souvislosti s hejtmanem bratříků Petrem Axamitem, a hrad Kámor s nálezy od arpádovského období (2. pol. 10. až 13. stol.) do pozdního středověku. Třetí, valem obehnaná lokalita na katastru obce nazývaná Pogányvár je podle povrchových nálezů datována do období kyjatické kultury (pozdní doba bronzová). Zbytky dvou středověkých hradů se nacházejí i na katastru obce Drégelypalánk. Drégelyvár je doložený od konce 13. století do poloviny 16. století a hrad přímo v obci založili okolo roku 1575 Turci.

Důležitou lokalitu představuje bývalé centrum župy – hrad Hont. Hradisko leží na poloostrově obtákaném Ipľem a obklopeném močalovitým terénem. Výzkum v roce 1972 omezený hustou novodobou zástavbou zachytil stopy komorové konstrukce valu a datoval počátky hradiska na přelom 10. a 11. století. Na katastru obce v poloze Jelenhegy se nachází další velké pravěké hradisko (22 ha), rámcově řazené do pozdní doby bronzové. U obce Ipolydamásd stával hrad Damásd se zbytky hradeb a hranolové věže a zřícenina Zuvár. U Kemence ležela dvě pravěká hradiska. Godóvár je podle průzkumu valu řazen ke kyjatické kultuře a do pozdní doby bronzové datují autoři i fortifikaci na vrchu Magosfa (914 m n. m.). U obce Márianosztra stával hrad Bibervár,